

Kriscentrum för kvinnors studieresa till Marocko.

Dag 1: Onsdag den 21 september.

Mycket förväntansfulla, men också mycket sömniga, startade vi vår resa med flyg från Arlanda klockan tio i sju på morgonen. I stort sett hela denna dag gick åt till att sitta på flygplan, och till väntan på flygplatser. Vid sextiden på kvällen (marockansk tid) befann vi oss äntligen i Marrakech. Vi blev hämtade med minibuss på flygplatsen och sedan välkomnade av Gita Sellman i den *Riad* (palats) som hon driver som gästhem. Gita var under denna resa vår värdinna, guide och tolk, och den som lagt upp vår kursplan. Hon gjorde ett mycket bra jobb, med intensitet och en stark vilja att det skulle bli på allra bästa sätt för oss och att vi skulle ha så mycket kunskap och intryck som bara möjligt med oss hem. Kursplanen, som bifogats till nämnden tidigare, blev i viss mån omändrad. Några saker utgick p.g.a. svårigheter att få ihop det och tidsbrist, och några andra tillkom istället. I slutändan blev det ett för oss mycket givande och lärorikt program.



Den första kvällen gick vi sedan genom vindlande gränder i Marrakechs medeltida kvarter (*medinan*) till en restaurang på det folkmyllrande och hektiska torget Djem el Fna. Egentligen redan på resan i minibuss från flygplatsen insåg vi att vi skulle ha jämnt sjå med att undvika att bli överkörda av bilar, motorcyklar, cyklar och hästar och åsnor med vagn. När vi sedan kom till torget med alla människor, musiken, och den massiva röken från kolgrillarna kände vi oss alla rätt borttappade. Likväl som vi hela tiden under vistelsen kände av alla de likheter som går igen världen över hade vi ofta en känsla som gick på tvärs med det, känslan av att vara kodlösa i ett samhälle vi aldrig befunnit oss i tidigare.

Den första natten somnade vi fort och tungt, men klockan fem vaknade vi alla till av böneutropen från de omkringliggande moskéerna.

Dag 2: Torsdag den 22 september.



Dagen började med att Gita gav oss i en orientering i medinan. Först besökte vi ett museum för konsthantverk, *Dar Si Said*. Förutom konsthantverket i sig gav detta besök oss också en inblick i arkitektur och historia. Därefter guidade Gita oss i kvarteren och till några av de genuina hantverkarna, tex. tennslagare, väskmakare och ett väveri. Genomgående för dessa var en stor yrkesskicklighet och att allt arbete gjordes utan hjälp av elektricitet. Innan det var dags för lunch hann vi också med att besöka *souken* (marknaden), och en konstnärsateljé.

Efter lunchen gav vi oss iväg i taxi till en förort i en modernare del av Marrakech, och besökte ett stödcenter för kvinnor och barn, *Association Ennakhil pour la Femme et l'Enfant*.

Under detta studiebesök fick vi veta mycket om centrets arbete och även om den nya marockanska familjerättsliga lagstiftningen, *moudawanen*. Denna nya lag var en av de saker som från början väckte vårt intresse för att åka till just Marocko.



Centret startade 1997, av både män och kvinnor. Efter två års förberedande arbete kunde de öppna en rådgivningsbyrå, och arbetet bygger på donationer. De är två rådgivare, två advokater och en stödperson, och de har ett hundratal besök varje månad. Deras fokus ligger på mäns våld mot kvinnor och barn. Om män dyker upp på centret försöker de prata också med dem. Kvinnorna kommer till centret genom att man hört av andra kvinnor att det finns. Man har också kampanjer för att informera om verksamheten. Dock är det att kvinnorna pratar med varandra det viktigaste sättet att få informationen spridd, både om centret och om moudawanan. Man kallar metoden ”mun till öra”. Kvinnorna som kommer till centret får rådgivning och samtalsstöd. Har de behov av att få kontakt med t.ex. psykolog eller advokat hjälper centret dem med det. Även barnen blir sedda och kan få hjälp och stödåtgärder. För kvinnorna finns en uppenbar risk att hamna i prostitution om de inte kan klara sin försörjning. Analfabetismen i Marocko är också utbredd, 70 % av kvinnorna är analfabeter. Något som centret skulle vilja ha i framtiden är ett boende för kvinnor och barn med hemlig adress. Det är något som inte finns i Marocko överhuvudtaget.



De vi mötte på centret menade att deras arbete inte skulle var möjligt utan moudawanan, som trädde ikraft 2003. De menade också att Marocko är det första landet i arabvärlden där man pratar öppet om kvinnofrågor. År 1998 bildades en regering med bl.a. tre kvinnor som skulle jobba med kvinnofrågor. Deras arbete ledde fram till den nya lagstiftningen. I moudawanan har man tittat både på koranen och på de mänskliga rättigheterna och försökt nå fram till en syntes av dessa. Lagen ställer hela familjen i centrum i motsats till tidigare lagar som ställde individen, d.v.s. mannen, i centrum. Det är också första gången som barnen är nämnda i lagen. Andra skillnader är att åldersgränsen för giftermål har höjts från 12-15 år till 18 år, och att kvinnan nu själv kan få bestämma vem hon vill gifta sig med utan att behöva ha tillstånd från någon man i hennes närhet. Vidare att mannen, om han vill ta sig en andra hustru, måste få tillstånd till det från sin första hustru. Skilsmässor går via domstol och så var det även innan moudawanan men nu är det lättare för kvinnor att få skilsmässa. Tidigare var det endast vissa orsaker hon kunde åberopa som möjliga skäl till skilsmässa, t.ex. att mannen varit otrogen, men då behövde hon också ha vittnen till denna otrohet. Nu kan kvinnan begära skilsmässa utan att ha speciella skäl, hon kan bara helt enkelt ha slutat älska mannen. Vi har dock senare läst angående moudawanan att kvinnan fortfarande måste ange ett skäl för att skiljas, medan mannen, som förut, inte behöver det. Vid skilsmässa får barnen stanna hos mamman fram till sju års ålder, sedan ska de bo hos pappan, om han vill det. Tidigare, om kvinnan gifte om sig, fick pappan barnen även om de var yngre än sju år. Även gällande detta fick vi senare annan information, nämligen att pojkar stannar hos mamman tills de fyllt 12, och flickor tills de fyllt 15, därefter ska de själva få välja var de vill bo.

Vi lämnade centret fyllda med information. Vi på Kriscentrum möter kvinnor från Marocko, och många andra länder. Något som ofta kan hända när man kommer till ett nytt land är att man fortsätter att relatera till sitt ursprungsland som det var när man själv lämnade det, och man kan därmed missa den utveckling som ändå sker. Kunskapen om att det hänt saker med medvetande och lagstiftning på detta område i Marocko kan gagna marockanska kvinnor i Sverige både känslomässigt och praktiskt. Det var också inspirerande för oss att möta de som jobbar på centret, och spännande att upptäcka både det som är lika och det som är olika i våra respektive arbeten och i förutsättningarna för det.



Dagen var inte över i och med detta. Väl tillbaka på gästhemmet fick vi besök av en kvinnlig forskare och juridiklärare från universitet i Marrakech, *Aicha El Hajjami*, och en kvinnlig advokat, *Hafida Touta*. Aicha undervisar om moudawanan, och inte bara för studenter utan även för bl.a. belgiska och franska domare. Marocko var tidigare, fram till år 1956, en fransk koloni, och det finns många emigrerade marockaner i Frankrike.

Aicha sa att den allra största delen av domarkåren i Marocko anser att moudawanan är bra. Hon och Hafida gav oss än mer information om den nya lagen. Om mannen försöker hindra kvinnan att ta ut skilsmässa får han böta. Vidare måste mannen betala underhåll för barnen, och gör han inte det så utmäter man underhållet direkt från hans lön.

Om kvinnan blir slagen och går till polisen hjälper de henne, och eventuella barn, att få ett hotellrum tills boendet kan lösas på annat sätt. Män som inte slutar slå får fängelse. Vad det gäller icke-fysiskt våld, som trakasserier och hotelser är det sällan det anmäls (eller tas upp som en anmälan). Kanske bara om mannen säger grovt nedsättande saker om en kvinna som har en position i samhället och anses som respektabel. Processen från polisanmälan till domstol går ganska snabbt om kvinnan och mannen har advokater, annars tar det ca 10 månader. Det finns rättshjälp men man måste kunna skriva för att ansöka om det så många kvinnor är beroende av att någon hjälper dem. Det finns advokater som utför sådant arbete utan att ta betalt. Vid en rättegång är ofta problemet samma sak som i Sverige, nämligen stödbevisning då det oftast inte finns vittnen till brottet. I Marocko har man bestämt sig för att när det gäller brott inom familjen kan man höra barnen som vittnen. Man ser att det förstås finns risker med det men oftast är ju barnen de enda vittnena som finns.

Med Aicha och Hafida diskuterade vi också skillnader och likheter i stort vad det gäller kvinnors ställning i Marocko och Sverige, och vad det innebär att leva som kvinna i patriarkala samhällen. Diskussionen rörde sig kring löneskillnader mellan kvinnor och män, möjligheterna för kvinnor att göra karriär (eller bristen på dessa) och mäns våld mot kvinnor. Vi var rörande eniga om att även om det förstås finns saker som skiljer sig åt gällande detta i Marocko och Sverige är ändå grunden densamma och likheterna många.

Även denna natt somnade vi fort och tungt. Möjligen kopplade vi snabbare vid femsnåret vad det var vi vaknade av när böneutropen trängde in i sömnens mörker.

Dag 3: Fredag den 23 september.



Vi startade dagen med en rundvandring i de judiska kvarteren. Nu för tiden har de flesta judar flyttat från dessa kvarter och där bor nu istället fattiga araber. Gita guidade oss och vi fick bl.a. en inblick i skillnaderna i arkitektur mellan de arabiska kvarteren och det judiska.

Som kontrast till vår vistelse i medinan åkte vi sedan till den moderna staden i Marrakech. Den moderna delen är den enda konstruktions- och byggnadsmässigt planerade delen, och den är influerad av fransk stadsplanering, främst Champs-Élysée med dess gator som strålar ut från mitten. I denna stadsdel finns många moderna och dyra affärer, och även många supermarketer. Vi tog en tur på en supermarket för att även där se likheter och olikheter, i detta fall med svenska affärer och utbudet där. Något som var betecknande för vår

resa var just detta, att vi ständigt bereddes möjligheter att se och upptäcka så mycket av Marocko, från stort till smått.



Sedan åkte vi till ett annat center för kvinnor och barn, *Al Amane Association for Women's Development*. Detta center låg i en mycket fattig förort i Marrakech. Vi blev hjärtligt mottagna av eldsjälens *Halima Oulami* och andra, t.ex. en manlig advokat, som jobbade på centret. Tillsammans åt vi en traditionell marockansk fredagsrätt serverad på stora gemensamma fat.

Centret bygger på frivilligt arbete. De har tre rådgivare, en kokerska och en advokat kopplade till centret. Advokaten kommer dit en gång i veckan, och han arbetar gratis då han på det sättet ger en tionde till de fattiga i samstämmighet med koranens påbud.

De jobbar på bred front och inte bara med att stödja kvinnor, och barn, som blivit utsatta för mäns fysiska våld. Centret driver också undervisning för barnen, företrädesvis flickor, för att de ska få lära sig läsa och skriva, och bli inspirerade till att gå i den vanliga skolan. Vidare jobbar de mycket med medvetandegörande och kunskapsspridning gällande kvinnors rättigheter och mänskliga rättigheter till kvinnorna i området. De jobbar även förebyggande mot prostitution genom att söka upp flickor och kvinnor som de vet befinner sig i riskzonen, t.ex. genom att de har blivit sexuellt utnyttjade. En ambition som de också har är att möjliggöra för kvinnor att komma till centret och arbeta med hantverk. Halima visade oss husets tak där de nu hade tre stycken symaskiner som de fått donerade till sig. Något som blev mycket tydligt under detta studiebesök var våra väldigt olika ekonomiska och praktiska förutsättningar att bedriva våra respektive verksamheter. Det hus som centret var inrymt i hade de fått tillgång till för mindre än ett år sedan, innan dess hade de inte haft något hus alls.



Detta studiebesök blev ett mycket nära möte, och i och med att vi hittade många likheter oss emellan och i våra arbeten kunde vi också hitta och närma oss olikheterna på ett öppet sätt. Ett exempel på det senare är att den manliga advokaten blev mycket förvånad när vi berättade om vårt arbete och att kvinnorna skyddas från männen genom att de inte får veta att kvinnan och eventuella barn befinner sig på Kriscentrum. Han kunde inte förstå hur männen kunde förvägras att få veta det och att få träffa sina fruar, och barn. Vi förklarade socialtjänstens möjligheter i arbetet gällande

barnen, och hur man kan lösa umgängesfrågan. Vi fick också verkligen betona vad det är för problematik vi jobbar med på Kriscentrum, d.v.s. kvinnor (och barn) som blivit utsatta för våld av männen, och att de skiljer sig, och oftast inte heller varken vill eller vågar träffa sina för detta män igen. Vi nådde nog en bit om än inte ända fram.

Efter en middag avslutade några av oss denna intensiva dag med att promenera på torget Djem El Fna, medan andra gick direkt och la sig. Sömnens kom lika snabbt till oss denna kväll, om än inte lika tung, som om vi hade fullt upp med att försöka smälta alla intryck och inte kunde koppla av helt och fullt.

Dag 4: Lördag den 24 september.

Denna dag gick vi upp ännu lite tidigare eftersom vi skulle ge oss iväg upp i Atlasbergen och behövde komma iväg i god tid. Vi blev hämtade med minibuss, och våra farhågor om höga

hastigheter nära bråda stup besannades inte. Det blev en mycket fin och säker åktur, med svindlande vackra utsikter att njuta av.



Nästan uppe vid den berberby vid *Setti Fatima* (1 500 meter över havet) dit vi var på väg besökte vi en skola och fick ett samtal med skolans rektor. Rektorn berättade att det finns tre olika berberspråk och att det är ett problem att en del tycker att de ska användas, och läras ut, i skolan samtidigt som arabiskan är det officiella språket i Marocko. Många vägar kommer att vara stängda för barnen om de inte först och främst lär sig arabiska. Vidare berättade han att inte alla barn kommer till skolan, många har väldigt lång väg dit.

Skolan har därför också ambulerande lärare som går till byarna runt omkring och stannar ca tio dagar på varje plats och har undervisning där. Det är inte bara avstånden som hindrar att barnen kommer till skolan, många familjer håller flickorna hemma och menar att de ju ändå ska gifta sig snart. Skolan gör vad den kan för att flickorna ska få komma, och för att de ska stanna kvar. De pratar med familjerna och flickorna, och rektorn betonade vikten av de kvinnliga lärarna som förebilder.

Vid alla våra studiebesök har vi haft med oss vänskapsgåvor och så även här, där vi bl.a. hade med oss en Pippi Långstrumps bok på arabiska. Så Pippi vandrar nu även i Atlasbergen.



I berberbyn möttes vi sedan av Mohamed, som bor i byn och jobbar som bergsguide. Han ledde oss i den två timmar långa trekkingen vi gjorde i detta otroligt vackra landskap med de gigantiska bergen och en hänförande utsikt. Efter denna tur var vi rejält trötta medan Mohamed såg ut som han inte ansträngt sig det minsta (vilket han antagligen inte gjort heller). Efter en välsmakande lunch tillagad på traditionellt sätt på kolugnar gick vi en

promenad i byn, återigen guidade av Mohamed. Han visade oss också sitt hem och vi fick kliva in och träffa hans familj. Vetgiriga bad vi Gita fråga Mohamed om han kände till moudawanan vilket han inte gjorde, inte heller till namnet. Som andra länder (inte minst Sverige) är Marocko ett skiktat land, förutom utefter kön, med klasskillnader och skillnader på stad och landsbygd etc. Det var tydligt att ”mun till öra”-metoden inte nått upp i bergen.

Väl tillbaka i medinan och på gästhemmet var vi alla mycket trötta och de flesta la sig att vila för att försöka pigga till inför kvällens övningar då Gita hade möjliggjort för oss att närvara vid en marockansk bröllopsfest.

Hjälpligt pigga och tjustigt utstyrda i av Gita utlånade marockanska glitter-kläder, för att vara presentabla, gav vi oss iväg till bröllopsfesten. Tidigare i veckan hade det varit fest hos brudens familj och nu var det dags för fest hos brudgummens familj. Kvinnorna har fest för sig och männen för sig. När vi kom dit och såg alla kvinnor och hur de var klädda förstod vi varför Gita velat att vi skulle låna kläder av henne, även om vi nog såg mer *utklädda* ut än så vackert *uppklädda* som de marockanska kvinnorna. Dock, bröllopsgästernas klädedräkter var inget mot brudens. Hon skulle dessutom under kvällens lopp, enligt traditionen, göra sju stycken klädbyten. Efter varje omklädnad kom hon ut i salen och fick sitta på en scen och titta på medan alla andra kvinnor festade och dansade. Klädbytena, och allt annat kring festen



anordnades av inhyrda kvinnliga festfixare. Det var intensivt, med hög musik, energisk och vacker dans, och mycket skratt. Gita berättade för oss att det ses som mycket oförskämt att lämna en bröllopsfest innan théet är serverat och urdrucket varför vi fick stanna till långt in på natten även om vi, trots att det var en fin upplevelse, hade behövt komma i säng tidigare.

Denna natt gick alldeles för fort, böneutropen snirklade sig snart in i sömnen, och vi alla hade nog önskat att vi kunnat få sova ut nästa morgon. Men när morgonen kom fanns det återigen så mycket att se, höra och uppleva, och vår resa i Marocko närmade sig slutet. Tiden var knapp och behövdes tas till vara.

Dag 5: Söndag den 25 september.

Sista dagen i Marrakech började i souken. Vi hade tid till shopping, någon slags fri tid i detta massiva program, men samtidigt tog Gita vara på varje möjlighet att ge oss mer kunskap om levnadssätt, kultur och arkitektur etc.

Efter lunchen fick vi möjlighet att besöka ett *hamam*, ett traditionellt badhus med tvätterskor och speciella tvättritualer. I linje med andan i hela vårt program under denna vistelse gick vi inte till hamamet för turister utan till ett som besöktes av marockanska kvinnor och barn.



Som avslutning på dagen, och på hela resan, gick vi till en restaurang för middag. Innan vi skulle börja äta kom servitören med tvättfat och handduk, och som ett par gånger tidigare på denna resa tvättade vi våra högerhänder och la vänsterhanden i knäet för att inte råka föra fel hand till munnen när vi åt. Under middagen var det uppträdanden med traditionell marockansk dans. Efter maten var vi alla, förutom mätta, väldigt trötta. Eftersom vi skulle resa tillbaka till Sverige nästa dag gick vi till gästhemmet för att lägga oss.

Denna natt sov vi tungt och kort, vi hörde aldrig böneutropen klockan fem för då stod vi redan vid incheckningsdisken på Marrakechs flygplats.

Dag 6: Måndag den 26 september.

Klockan sex på morgonen lyfte vårt plan från Marrakech till Casablanca. Denna dag, liksom den allra första, tillbringade vi helt på flygplan och flygplatser. Till slut, klockan tio på kvällen (svensk tid) landade vi på Arlanda.